

Соломія ГНОТ

кандидат історичних наук,
доцент кафедри гуманітарних дисциплін
Львівського державного університету фізичної
культури
ім. І. Боберського
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7739-7558>
e-mail: solomijag@ukr.net

ІСТОРІЯ ПЕРЕМОГ У РОСІЙСЬКО- УКРАЇНСЬКИХ ВІЙНАХ

В історії України, як і кожного народу, є події, що викликають винятково позитивні емоції, вдячну пам'ять багатьох наступних поколінь. Це оборонні військові операції, метою яких було утвердження споконвічного права українців жити на своїй землі і користуватися її благами, розвивати свою культуру, мову, поглиблювати національну гідність у всіх сферах життя. Військові перемоги українського народу не лише демонстрували мужність захисників рідної землі, а й вплинули на хід вітчизняної та світової історії. Завдяки героям, знаковим історичним діячам, які упродовж століть зі зброєю в руках відстоювали незалежність, сьогодні ми маємо свою спільноту. Новостворену Українську державу на початку 90-х рр. ХХ ст. визнали усі цивілізовані країни. Змиритися з цим не могла і не може Росія, яка, порушуючи дипломатичні, етичні та норми міжнародного права, прагнула колись і зараз охопити Україну сферою свого жорсткого імперського впливу та тотального контролю.

Розвиток цивілізації доводить, що війна – суспільно-політичне явище, радикальний метод, за допомогою якого вирішувались суперечності між народами, національними й соціальними групами із використанням армії та зброї. Відомий китайський філософ і стратег Сунь-Цзи ще в VI ст. до н.е. писав: «Війна – справа надзвичайної ваги для держави, справа, що визначає

життя і смерть, її необхідно вивчати, неабияк пильнуючи»¹, а також «це мистецтво брехні»². Мислитель сформулював правило ведення війни: «Не сподівайся, що ворог не прийде, а покладайся на свою готовність при зустрічі з ним. Не годиться сподіватися, що недруг не нападе, належить зробити себе непереможним»³.

У нашому історичному екскурсі зосередимо увагу на військових операціях, що тривали в історичному проміжку понад шість століть, в ході яких українські сили завдали поразки російським. Ці битви, у свій час, стали вирішальним та увійшли до золотого фонду звияг нашого незламного народу. Сьогодні, у новітню добу історії, українці вкотре захищають рідну землю від російської окупації і насадження нахабного монголо-татарського світогляду. Мишуні військові дії та успішні перемоги у боротьбі з московитами відкривають сторінку визвольних змагань, стануть прикладом для наснаги та підкріплення патріотичного духу в боротьбі на різних фронтах з сучасним агресивним цивілізаційним паразитом.

Особливе місце в історії українських перемог займає битва на р. Кропивній під м. Оршею 8 вересня 1514 року⁴. Тепер Орша – місто обласного значення у Вітебській області в Білорусії. В XVI ст. частина українських та більшість білоруських земель входили до складу Великого князівства Литовського. Самі литовці становили меншість серед слов'янського населення держави. Руська мова, що включала елементи як білоруських, так і українських говірок, була офіційною мовою князівства. Українське й білоруське населення, принаймні його еліта, сприймало Велике князівство Литовське як свою державу, що продовжувала політичні й культурні традиції Київської Русі. За велличиною це була одна з найбільших держав Європи. Переможне військо очолював український князь – гетьман Великого князівства Литовського, Руського і Жемантійського, нащадок Рюриківчів, некоронований володар Русь-України

¹ Суть-Цзн. Мистецтво війни. Львів, 2022. С. 13.

² Там само. С. 73.

³ Суть-Цзн. Мистецтво війни. С. 36.

⁴ Мицик Ю. Битва під Оршею 1514 року. URL: <http://mysyk.com/bitva-pid-orsheya-1514-roku> (дата звернення: 27.01.2023).

Костянтин Острозький¹. Його володіння зосереджувалися на Волині, яка в період середньовіччя стала осердям української аристократії. Саме тут свої маєтки мали знані українські князівські родини Збараських, Заславських, Вишневецьких, Корецьких, Гольшанських-Дубровицьких, Сангушків, Чорторійських, Четвертинських². Їх іменували «головними князатами». Привілеєм таких аристократів було їхнє право формувати власні збройні загони (почти) під своїми родовими гербами, а не в складі загального повітового ополчення. Почесною перевагою були також обов'язкові іменні листи-повідомлення від Великого князя Литовського про скликання сейму чи початок військових дій. У XVI ст. для всього Великого князівства Литовського і порубіжних українських земель великою загрозою, окрім татарських набігів, стали сутички із сусідами-московитами, котрі прагнули загарбати і пограбувати території, що не належали їм.

Московська держава в 1480 р. скинула з себе золотоординське ярмо, швидко зміцнювалася і готувалася до захоплення нових земель. За часів великого князя московського Івана III вона перейшла до імперської політики «збирання» руських земель, висунувши претензії на українські та білоруські землі, що входили до Великого князівства Литовського, Руського й Жемантійського. Скориставшись у певний момент ослабленням сусідніх земель, московська держава успішно провела війни наприкінці XV – початку XVI ст. і окупувала українську Сіверщину. Цим перемогам сприяли виснажливі удари з півдня турецько-татарських агресорів по Україні. Новий спадкоємець Івана III, великий князь московський Василь III, продовжуючи політику свого батька, прагнув розширити сферу впливу на заході. Війна, яка розпочалася у 1501 р. та двічі припинялася, вибухнула з новою силою у 1512 р. Це була московсько-литовська війна.

Упродовж кампанії 1514 р. Василь III захопив білоруський Смоленськ. Місто відіграло важливу роль на східному кордоні Великого князівства Литовського, а його втрата відкривала подальший шлях у просуванні ворожих військ. Московський

¹ Кралюк Н., Хаврук Я. Князі Острозькі. URL: <http://www.runvi.com/products/ebook/князі-острозькі/.../preview/html> (дата звернення: 27.01.2023).

² Дорошенко Д. Нарис історії України. Київ, 1991. Т. 1. С. 120.

князь послав своє військо під Оршу – важливий стратегічний пункт між Києвом, Вільносом, Мінськом і Москвою. Загарбники переслідували мету – взяти реванш за поразку, якої вони зазнали у 1508 р. від армії Великого князівства Литовського. Московське військо складалося як з російських полків, так і з татарської кінноти. Воно швидше пагадувало орду кочівників, а не впорядковане європейське військо. Головнокомандувачем цієї «армії» був князь Іван Челядін, його помічником – князь Михайл Булгаков-Голіца разом з воеводами Григорієм Давідовим та Іваном Тьомкою-Ростовським.

На оборону своєї землі виступили об'єднані сили Великого князівства Литовського й Королівства Польського під керівництвом князя Костянтина Острозького. Поруч з волинським головнокомандувачем до боротьби встали литовський князь Юрій Радзивіл і поляки Януш Сверчовський та Войцех Самполінський. Армія Великого князівства Литовського і Руського складалася із білоруських, українських, литовських, польських загонів та невеликої кількості європейських найманців. У переважній більшості це були частини з українських, білоруських та польських земель. Військові загоони пропорційно складалися з піхоти, важкої та легкої кавалерії, артилерії. Московське військо чисельно значно переважало «литвинів» і складалося в основному з кавалерії¹.

Перебуваючи у скрутному становищі, практично у програшній позиції, князь Костянтин Острозький зважився на ризичні дії і скерував військові загоони на форсування Дніпра. 6 вересня 1514 р. об'єднані сили Великого князівства Литовського й Королівства Польського зімітували переправу через річку в одному місці, у той же час перейшовши в іншому. У ніч з 7 на 8 вересня 1514 р. відбулося форсування Дніпра. Знаючи рідні береги, українці й білоруси повели кінноту вбрід. Московське військо, не залишивши охорони в одній ділянці ріки, поплатилося за свою неуважність. Вранці 8 вересня перед ошелешеним ворогом постало українсько-білорусько-литовсько-польське військо. Два табори були готові до битви. За оцінкою різних джерел чисельність військ росіян становила 80 тис., а «литвинів» понад

¹ Мцик Ю. Битва під Оршею...

30 тис. Вороже військо, хоча і переважало кількісно, проте було гірше озброєне. Московити використовували луки й бердинні, а «литвини» – важкі гармати, самопали, ручниці (невеликі гармати, якими користувалася піхота), довгі піки й мечі.

Князь Костянтин Острозький розташував війська в так званім «старо-польським» строю, зробив ставку на ефективну координацію дій усіх родів військ на полі бою. Російський воевода І. Челядін, не змінюючи звичок, розмістив загони у вигляді ромба. На флангах були два великих кінних загони для удару противника в тил. Розгорілася битва, в якій активні наступальні дії проводив Костянтин Острозький. Він очолював усі контратаки кінноти і бився як простий воїн. Вдавшись до воєнних хитроців у критичний момент битви, князь із військом зумів перейти у наступ. Жорстока боротьба із переслідуванням ворога завершилася знищенням військ московитів. Болотиста долина р. Кропивни була заповнена тілами загиблих втікачів¹. Московська армія втратила понад дві третини особового складу, з 11 воевод у полон потрапило 6, лише троє врятувалися втечею. Військо Костянтина Острозького втратило 4 тисячі воїнів².

Результатом перемоги над ворогом стало очищення значної території від загарбників та відкриття шляху на Смоленськ. Це місто, незважаючи на блискучу перемогу під Оршею, повернулося до складу Великого князівства Литовського тільки в 1611 р. за гетьмана Петра Сагайдачного. Фактично це була битва між двома цивілізаціями – європейською та азійською, яка зупинила експансію московської держави на Захід та зберегла землі Східної Європи в ареалі впливу європейських цінностей.

Описані військові події залишилися відображеними у живописі. Полотно «Битва під Оршею» невідомого художника, учасника подій стало першою в Польщі картиною на батальну тематику. Пам'ять про переможні звияги подано у «Волинському

¹ Мицик Ю. Битва під Оршею...

² Галайда Я. В річницю славної битви під Оршею. URL: <https://www.ar25.org/article/s-richnyeyu-slavnoyi-bytvy-pid-orsheyu.html> (дата звернення 28.01.2023).

короткому літописі»¹, де «силу велику московську» прирівняно до «раті татарської», а також у народному фольклорі.

Наступним кроком на шляху перемог українців був похід Петра Конашевича-Сагайдачного на Москву в 1618 р. у ході польсько-московської війни 1609–1618 рр. За часів цього видатного українського полководця, політичного діяча і гетьмана реєстрового козацтва відбулося остаточне оформлення Війська Запорізького не лише як військової сили. Козацтво сформувалося як соціальний стан із своєю свідомістю, певними правами і політичними претензіями. Петро Сагайдачний спрямовував усю свою енергію та знання на боротьбу з Туреччиною і Кримським ханством. Він усвідомлював необхідність виступити і проти Речі Посполитої, але також розумів, що йти на відкриту політичну конфронтацію ще не час. Воювати на два фронти Україна не могла. П. Сагайдачний вважав дипломатію найкращим способом вирішення міждержавних питань.

Польський королевич Владислав, який претендував на московський престол, увійшов зі своїм військом на терени Московії. Для проведення активних бойових дій кількісно польського війська було мало. Польський король реально оцінив ситуацію і звернувся до українського гетьмана з проханням організувати військову допомогу королевичу Владиславу. Петро Сагайдачний, як далекоглядний політик і військовий стратег, передбачаючи у цій акції користь для України, поставив наступні вимоги: розширення козацької території; свобода православної віри на Україні; збільшення чисельності козацького війська; визнання з боку Польщі судової та адміністративної автономії України². Король і сенат погодилися із цими пунктами та прислали гетьману військові клейноди у формі булави, бунчука, прапора і печатки. Український політик і воєначальник у відповідь організував для походу 20 тис. козаків. Через Сіверщину військо увійшло до Московської держави. На своєму шляху козакі здійснили низку вдалих операцій і захопили

¹ Волинський короткий літопис. URL: <http://litopys.org.ua> (дата звернення 28.01.2023).

² Яворницький Д. Гетьман Петро Сагайдачний. Дніпропетровськ. 1991. С. 35.

міста Лівин, Путивль, Слєць, Курськ, Рильськ. Були розбиті загони московських ополченців під керівництвом князів Дмитра Пожарського та Григорія Волконського. У вересні 1618 р. поблизу населеного пункту Тушино військо П. Сагайдачного об'єдналося з рештками польських загонів королевича Владислава. У бойове завдання обох воєначальників входив штурм Москви. 1 жовтня 1618 р. розпочалася атака міста, його облога тривала з жовтня до початку грудня. У сприятливій військовій ситуації Москву можна було захонити. Однак Петро Сагайдачний віддав наказ відступати. Чому так повернувся хід події джерела вичерпної відповіді не дають. За нашими припущеннями відступ козацьких військ не був пов'язаний із підкупом, недостатнім військовим спорядженням. Можливо гетьман планував поквитатися із польським королевичем і згодом залучити Московську державу у союзники в боротьбі з Річчю Посполитою. Дипломатичні заходи цієї військової кампанії завершилися 11 грудня 1618 р. підписанням Деулінського перемир'я. За його умовами до Речі Посполитої відійшли такі українські землі, як Новгород-Сіверщина і Чернігівщина. Вони стали «козацькими територіями» і відіграли значну роль у процесі українського націогенезу. Інші території, які залишилися тоді у складі Московщини, зокрема, Курщина та Брянщина, відчутно зрусифікувалися і почали вважати себе «ісконнорусскими землями».

Не менш важливою в історії українських звитяг є Конотопська битва (територія сучасної Сумської області) 1659 р. Ця подія – один із ключових епізодів московсько-української війни (1658–1659), що відбулася в період Руїни. В цей час знищувалися надбання Визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького. Українські землі перебували у стані громадянської війни та відчували інтервенцію сусідніх держав. Передумовами відкритої військової агресії стало підписання Гадяцького трактату 1658 р. про об'єднання України з Польщею та Литвою. Договір передбачав перегворення Речі Посполитої на федерацію трьох самостійних держав. Україна під назвою «Велике князівство Руське» (у складі Чернігівського, Київського та Брацлавського воєводства на чолі з гетьманом) входила на правах окремої держави, а не провінції до її складу. Широкі культурні, релігійні й політичні здобутки

та повнота влади гетьмана Івана Виговського сприймалися російським царем Олексієм Михайловичем як відмежування від його «опіки» У 1659 р. московський уряд, який хотів бачити українські землі невід'ємною складовою частиною Російської держави, оголосив гетьмана зрадником і розпочав військову агресію з метою придушення усіх позитивних змін у Великому князівстві Руському. Проти І. Виговського виступили його давні вороги Іван Безпалый, Яків Барабаш, які об'єдналися з військом білгородського воеводи Григорія Ромодановського. Збройні сили під командуванням цих воєначальників захопили українські міста Пирятин, Лубни, Миргород. Проте, встановити тривалий контроль над ними не вдалося. Ворогів вибили за межі держави. Спроби провести переговори та дійти певних домовленостей між обома сторонами не увінчалися успіхом. Невдовзі до кордонів України було підведене 200-тисячне військо, яке очолював московський князь Олексій Трубецький, Семен Пожарський та Григорій Ромодановський¹. В ході наступальних операцій ворожі сили захопили і зруйнували низку українських міст, серед яких Борзна, Срібне, передмістя Ніжина. Під Конотопом московські війська зупинилися. Облога міста, що розпочалася у квітні 1659 р., тривала понад два місяці. Конотоп героїчно захищали ніжинський полковник Григорій Гуляницький, Іван Виговський з українськими та найманими іноземними військами (найманці були залучені з Молдавії, Польщі, Трансільванії, Валахії). Дослідник Андрій Бульвінський на основі архівних документів визначив втрати московських військ під час штурму міста – 3494 чол.²

Головна битва кампанії відбулась 28 червня 1659 р. під Конотопом в районі с. Соснівка. І. Виговський атакував військо О. Трубецького, захопив велику кількість коней. Навздогін за гетьманом вирушила кіннота С. Пожарського, переправилася через р. Соснівку і отаборилася. Непомічений ворогом загін Степана Гуляницького зруйнував переправу і перекрив річку. Згодом козак атакували табір С. Пожарського, після чого

¹ Мицик Ю. Конотопська битва 1659 року. Київ. 1996. С. 18.

² Бульвінський А. Г. Українсько-російська війна 1658-1659 рр.: автореф. дис... канд. іст. наук : 07.00.01. Київ. 1998. 19 с.

імітували відступ. У військовій діяльності І. Виговський опирався на давні козацькі традиції робити засідки. В цьому йому допомогло татарське військо на чолі з кримським ханом Мухаммед-Гіреєм IV. Українській гетьман заманив вороже військо у болотисту місцевість у вузькому яру та вщент розбив його упродовж дня. За підрахунками українських вчених у Конотопській битві українська армія втратила 4 тис. козаків, орда 6 тис., російська – від 40 до 50 тис. Князь С. Пожарський та десятки воевод потрапили у полон¹. Сностерігаючи за розвитком таких трагічних для воюючої сторони подій, О. Трубецький зняв облогу Конотопа та віддав наказ відступати. Українські козацькі загони разом з татарськими переслідували московське військо аж до кордонів їх держави. Сам О. Трубецький уник полону, хоча мав поранення. Вороги зазнали не тільки чисельних людських втрат, здобутими були їх бойові обладунки: знамена, артилерія, обоз, скарбниця.

З приводу трагічних для ворогів України подій під Конотопом російський історик XIX ст. Сергій Соловійов писав: «Цвіт московської кінноти, що відбув щасливі походи 1654 і 1655 років, загинув за один день і вже ніколи після того цар московський не був у змозі вивести в поле такого блискучого війська. У жалібній одежі вийшов цар Олексій Михайлович до народу й жах охопив Москву... Після здобуття стількох міст, після взяття литовської столиці Москва затремтіла за свою власну безпеку; у серніні з наказу царя люди всіх станів поспішали на земляні роботи для укріплення Москви. Сам цар з боярами раз-у-раз приходив дивитися на ці роботи. Мешканці околиць зі своїми рідними й майном наповнили Москву, пішла чутка, що цар виїздить за Волгу, за Ярославль»².

Скористатися перемогою після Конотопської битви Україні не вдалося через складну внутрішньополітичну ситуацію та промосковські повстання в країні. Трагічними наслідками цієї вдалої для козацького війська операції стало те, що в Україні згодом майже на триста років запаував імперський лад.

¹ Мнчик Ю. Конотопська битва... С. 20.

² Соловьёв С. М. История России с древнейших времен. СПб. 1851–1879. Кн.3. Т. XI–XV. С. 46–47.

Нові успіхи і перемоги у війнах з Росією принесло ХХ ст. Перша світова війна 1914–1918 рр. докорінно змінила геополітичний устрій світу. У смертельній сутичці за гегемонію у світі зішлись Російська імперія, Німеччина, Австро-Угорщина, Франція, Великобританія. Україна того часу входила до складу Російської (Слобожанщина, Таврія, Крим, Донецьк, Наддніпрянщина) та Австро-Угорської імперії (Галичина, Буковина, Поділля, Закарпаття). Дві потужні імперії виношували плани щодо українських земель. Так, Російська імперія, володіючи більшістю наших земель, прагнула охопити сферою свого впливу нові території – Галичину, Буковину та Закарпаття. Австро-Угорщина переслідувала іншу мету – приєднати до своїх володінь Поділля і Волинь.

Українські землі, розділені воюючими країнами, перебували в епіцентрі бойових дій. Єдиним шляхом до державності в українців, як і в інших, підкорених націй, залишався шлях збройної боротьби. Розглянемо детальніше за яких обставин були здобуті вітчизняні перемоги.

В ході Першої світової війни в Карпатах 1915 р. точилися запеклі бої за г. Маківку (висота 958 м, за 8 км від с. Славське Сколівського району). З одного боку – між підрозділами австро-угорської 55-ї піхотної дивізії фон Фляйшнера (до її складу увійшли 7 сотень 1-го та 2-го куренів Українських Січових Стрільців (УСС)) та російськими військами 78-ї піхотної дивізії генерала Володимира Альфгана. Серед учасників визвольних змагань були українські сотники Дмитро Вітовський, Василь Дідушок, командир куренів Григорій Коссак, Степан Шухевич (дядько по батьковій лінії Романа Шухевича).

Гора Маківка була ключовим пунктом оборони австрійської Південної армії. Вона закривала найкращі підходи російським військовим силам. Оборона Маківки тривала з 29 квітня по 4 травня 1915 р. Контроль над цією вершиною потрібен був росіянам для майбутнього захоплення важливого стратегічного об'єкта – населеного пункту с. Козьова.

Два перші штурми російських військ, що тривали 29-30 квітня – 1 травня 1915 р. були відбиті. Січові стрільці завдали великих втрат, відкидаючи ворога назад. Особливо активними та

наполегливими у цьому протистоянні були курені Василя Дідушка і Григорія Коссака. В результаті третього штурму 3-4 травня росіянам вдалося заволодіти горою. Втрати ворога становили 3 тис. бійців убитими й пораненими. Серед українських стрільців 76 отримали поранення, 42 загинули, 35 потрапили в полон¹.

Героїчна оборона г. Маківки дала можливість австро-угорській армії, до складу якої входили українські збройні формування, виконати важливі стратегічні завдання. Перше полягало у тому, що за допомогою січових стрільців російській армії не дали змоги прорватися через карпатські перевали та вийти на Угорську рівнину. У протилежному випадку, за розвитку катастрофічних обставин, Австро-Угорщина могла б і вийти з війни. Друге – виграти час для зосередження німецьких військ на важливішій ділянці фронту Горлиці – Тарнув, що дало можливість прорвати російський фронт і сприяти відступу московських військ з Галичини. 2 травня 1915 р. в ході «Горлицького прориву» австро-угорських військ російські військові операції були зупинені на напрямку Стрий-Мукачево. У ніч на 13 травня 1915 р. московські збройні сили відійшли від г. Маківки, яку відразу ж зайняли австрійці. Карпатська вершинна, здобута ціною неймовірних зусиль та людських втрат, була залишена без жодного пострілу через 9 днів². Сьогодні на г. Маківці височіє пам'ятний знак, упорядковано стрілецький цвинтар.

У серпні-вересні 1916 р. українські січові стрільці у складі австро-угорської армії вели запеклі бої з російською армією за г. Лисоню (висота 399 м), що на Тернопільщині. Ситуація на Східному фронті була складною. Російська імперія здійснювала наступальну операцію на західноукраїнські землі, що увійшла в історію під назвою «Брусилівський прорив». У той же час на Західному фронті французькі війська завдали поразки австро-німецькій армії на р. Соммі. Ініціатива перейшла на бік Антанти. Для утримання позицій німецьке та австрійське командування концентрувало усю свою військову спроможність для ведення

¹ Литвин М. Р., Науменко К. С. Українські Січові Стрільці : До 500-річчя козацької слави. Київ, 1992. С. 15.

² Патер І. Г. Маківка. Енциклопедія історії України: в 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій та ін. Київ, 2009. Т. 6. С. 447–448; Лазарович М. В. Легіон Українських січових стрільців. Тернопіль, 2005. С. 116–121.

боїв, включаючи до активних дій турецькі дивізії з Салонікського фронту¹. Перед українськими військами постало важливе завдання – оборона м. Бережани. З цією метою сюди перевели 1-ий полк січових стрільців під командуванням Антіна Вариводи. Під час перших зіткнень українських військ з російськими у серпні 1916 р. січові стрільці змушені були відступати з першої лінії оборони. Зважаючи на загрозу подальшого наступу, австрійське командування звинуватило українських військовиків у зраді.

Зіткнення армій воюючих сторін тривали два тижні. Наступальні операції змінювалися оборонними. Згодом атаки ворога привели до невдач і послаблення українських позицій. В полон до ворога потрапив командир Роман Сушко та його стрільці. Інші українські загони під командуванням Василя Кучабського та Андрія Мельника у бою зуміли зупинити наступ ворога, але прорив закінчився невдало. Сотня Осипа Будзиновського була розгромлена. У бою полягло 133 українських старшин і стрільців. У строю залишилося 16 старшин і 150 стрільців². Нині меморіал скорботи і слави нагадує усім про минулі звтязи.

На початку вересня 1916 р. російські війська зробили спробу прорвати австрійський фронт. Ворожі сили зайшли у тил полку січових стрільців. Атака була відбита, але лінія фронту наближалася до м. Бережани. Останні дні вересня стали апогеєм військових подій. У результаті третьої спроби росіяни здобути г. Лисоня був розбитий угорський полк, оточений полк українських січових стрільців, що дислокувався в с. Потутори. Ціною неймовірних зусиль українські війська прорвали вороже кільце і вийшли до Бережан. Бойове завдання було виконане – наступ російських військ зупинено. В цій операції українські січові стрільці, що входили до складу 55-ї австро-угорської дивізії, зазнали чисельних втрат. Із колишнього українського полку залишилося 17 старшин і 150 стрільців³. Решта загинули або потрапили в полон. Однак, січове стрілецтво не було ліквідоване. Воно відродилося з досвідом уже нових перемог

¹ Андрушко І. Турки на фронті в Галичії. URL: <https://zbruc.eu/node/53876> (дата звернення: 29.01.2023).

² Лигвиш М. Р., Науменко К. С. Українські Січові Стрільці... С. 25.

³ Парацій В. Бої на горі Лисоня. URL: <https://clartu.tn.tu.edu.ua> (дата звернення: 29.01.2023).

і поразок в наступні роки. Бої на г. Лисоні – ще один приклад мужності і жертвовності українських воїнів у протистоянні ворожій російській армії.

Бурхливими історичними подіями відзначився 1917 р. в Петрограді. В столиці Російської імперії відбулися масові протести, які отримали назву Лютневої революції і завершилися ліквідацією монархії Романових. Українській відгомін був відчутним у них. За офіційною статистикою 11 тисяч українців проживало в двохмільйонному Петрограді. Фактично наша громада налічувала близько 100 тис. осіб, серед яких 30 тис. становили 1/5 гарнізону міста¹.

У 1917 р. ейфорія, з якою Росія вступила у Першу світову війну, розвіялася. Населення імперії переживало розчарування і роздратування поразками на фронтах, чисельними біженцями, дефіцитом товарів першої необхідності, безладом у логістиці. Ситуацію нагнітали чутки про запровадження хлібних карток у столиці. Розмови про голод пришвидшили хід подій. 24 лютого 1917 р. у Петрограді розпочалися масові акції протесту, які привели до сутичок з поліцією. Містяни громили хлібні крамниці, проводили демонстрації. До цивільного населення згодом долучилися військові запасних частин, що дислокувалися в столиці. Масовим протестам гвардійських полків, сформованим переважно з українців, сиріяла підпільна Українська соціал-демократична робітничка партія. Першим повністю озброєним і готовим до повстання піднявся запасний батальйон Волінського полку на чолі з Михайлом Авдієнком, згодом – Ізмаїлівський. Масові революційні виступи в столиці імперії привели до повалення царизму. 15 березня 1917 р. імператор Микола II зрікся престолу².

Червневий наступ 1917 р. російської армії (так званий наступ Керенського – голови Тимчасового уряду) змусив активізуватися підрозділи українських січових стрільців, які перебували в австрійському резерві біля с. Конюхи (Козівський район на Тернопільщині) на Східному фронті Першої світової війни. У

¹ Юзич Ю. Український парад у столиці Росії. URL: <https://www.istpravda.com.ua> (дата звернення: 29.01.2023).

² Там само.

пекельних умовах виборювалася перемога. Ворог безперервно застосовував артилерію, знищив усе живе в населеному пункті. Більшість січових стрільців загинула та потрапила в російський полон. Врятуватися зуміли лише ті українські збройні формування, які дислокувалися на інших ділянках фронту. 4 сотні полку УСС під командуванням австрійського офіцера Франца Кікаля взяли участь у контрнаступі та ліквідації ворожого прориву біля с. Куропатники поблизу Бережан. На цій події завершився останній наступ, а згодом відступ російської армії з території Королівства Галичини й Володимирії й Герцогства Буковинського. Територія України фактично опинилася поза зоною бойових дій¹.

У 1918 р. відбулася військова операція, що увійшла в історію під назвою похід Петра Болбочана на Крим². Зазначимо, після більшовицького жовтневого перевороту, в Україні 7 листопада 1917 р. була проголошена Українська Народна Республіка (УНР). До її складу увійшли території центральної, східної та південної України. Вона стала автономним утворенням у складі російської республіки. 22 січня 1918 р. після початку українсько-радянської війни, УНР була проголошена незалежною державою. В цей час українська армія за підтримки німців готувала спеціальний похід на чолі з полковником Петром Болбочаном на Крим для встановлення там свого політичного контролю. Упродовж січня 1918 р. більшовики, спираючись на загони матросів Чорноморського флоту, захопили Крим і знищили місцеві органи самоврядування.

Для звільнення півострова від окупаційної влади була створена Кримська група армії УНР, до складу якої увійшли: 2-ий Запорізький полк, 11-ий кінний полк імені Костя Гордієнка, інженерний курінь, три польові та одна гаубична батареї, кінногірська гарматна та автопанцирна дивізії, бронепотяги. Ядро війська становив Запорізький корпус на чолі з Петром Болбочаном. Командир цього військового об'єднання мав значні успіхи при звільненні східних регіонів України від більшовицької навали³.

¹ Литвин М. Р., Науменко К. С. Українські Січові Стрільці... С. 27–31.

² Громенко С. В. Забута перемога. Кримська операція Петра Болбочана 1918 року. Київ, 2018. 266 с.

³ Громенко С. В. Забута перемога... С. 47.

Кримський похід проводився за усним таємним наказом уряду і міністерства військових справ УНР. Помилкою українських дипломатів було те, що вони не узгодили свою позицію на переговорах у Бресті з німецькою стороною, а трималися старих настанов. Зважаючи на складну ситуацію і порушуючи умови договору (підписаний 9 лютого 1918 р. між УНР, Німецькою, Австро-Угорською, Османською імперіями і Болгарським царством в Бресті), Петро Болбочан спрямував війська на Крим. Виважений підхід до складної військової операції сприяв успішному прориву оборони російських військ. Українські частини опинилися в Сімферополі та Бахчисараї. Німці, спостерігаючи за подіями і не знаючи про українські наміри, перетворилися із союзників на суперників. Німецьке командування оголосило українському полковнику ультиматум негайно роззброїтися і покинути материк, оскільки перебування там українського війська вважало незаконним¹.

Суперечливий характер Кримського походу через вимушений відступ завойованих позицій виявив і позитивні моменти. Ця військова операція продемонструвала здатність полковника Петра Болбочана приймати самостійні рішення, його цілеспрямованість, вміння керувати армією за складних обставин. Більшовицька політика терору упродовж 1917–1918 рр. сприяла тому, що населення півострова зустрічало українські загони Петра Болбочана без опору, як визволителів. Згодом гетьман Павло Скоропадський зміг приєднати Крим до України на правах автономії, а Чорноморський флот підняв синьо-жовтий прапор та оголосив своє підпорядкування Києву².

В історії перемог періоду визвольних змагань 1917–1921 рр. варто згадати успішні операції генерал-хорунжого армії УНР Юрія Тютюнника. Бурхливі лютневі події в Російській імперії застали його у Сімферопольському запасному полку. Офіцера російської армії Ю. Тютюнника обирали членом гарнізонної ради, членом полкового комітету, ад'ютантом капітана Сімферопольської залоги. У лютому 1918 р. більшовики захопили Київ. До Тимчасового уряду та його політики Ю. Тютюнник займав

¹ Там само. С. 163–170.

² Там само. С. 224–225.

відверто ворожу позицію. Цим він продемонстрував свою високу національну свідомість, якої не мали керівники Центральної Ради і підпорядковувались уряду іншої держави. Юрій Тютюнник організував Звенигородський кіш вільного козацтва. Весною 1918 р. на чолі повстанських загонів брав участь у роззброєнні більшовицьких угруповань, котрі поверталися з фронтів Першої світової війни. У боях під керівництвом Ю. Тютюнника були розгромлені озброєні підрозділи 8-ї армії, частини 2-го російського корпусу, 8 тисячна група військ більшовика Михайла Муравйова. Військові перемоги були відповіддю на свавільні дії росіян на території України¹.

1920 р. приніс нові здобутки на шляху перемоги: Бій за м. Вознесенськ на Николаївщині став ключовою подією Першого зимового походу армії УНР під командуванням Михайла Омеляновича-Павленка проти більшовиків. Партизанський похід тилами Червоної та Білої армії переслідував одну мету – довести, що незалежна Україна існує, попри напружену політичну ситуацію та постійні військові операції на її території.

У кривавих сутичках того часу армія УНР практично вичерпала увесь запас зброї. Для її поповнення військово командування прийняло стратегічне рішення здобути станцію Вознесенськ, де знаходилися склади Червоної армії. Розвідка встановила, що у місті знаходився гарнізон більшовиків, чисельністю до семи сотень піхоти, а також гарматна частина і кіннота. У той же час до збройних лав могли стати і учасники місцевого з'їзду більшовиків. Значне скупчення ворожих сил змусило українське командування прийняти рішення діяти супроти ворога несподівано і блискавично атакувати його.

Більшовики володіли інформацією щодо наближення армії УНР, проте не надавали цьому особливого значення, зважаючи на свої переваги в силі. У вирішальний момент операції позиції ворога зламав кінний полк чорних запорожців під командуванням Петра Дяченка². Інші повстанські відділи діяли рішуче і блискавично. Козаки йшли у бій голіруч. Щоб економити набої

¹ Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років ХХ ст.). Львів, 1992. С. 559–560.

² Коваленко С. Чорні запорожці : історія полку. Київ, 2012. 363 с.

довелося імітувати постріли долонями. Бій під аплодисменти закінчився перемогою українського війська. Армії УНР вдалося здобути великі трофеї: 2 тис. набоїв, 48 кулеметів, 28 гармат, 5 тис. гвинтівок, медикаменти. Втрати ворога були значними: 250 убитих, 400 поранених більшовиків. Українська армія втратила двох бійців, п'ятеро отримали поранення¹.

Ця бойова операція мала визначальну роль для підняття бойового духу армії, дозволила продовжити Перший зимовий похід армії УНР та здійснити наступні успішні бої. Вона показала, що навіть за несприятливих обставин, можна завдати поразку ворогам на своїй землі.

У 1920 р. українські воїни керівництвом полковника армії УНР Марка Безручка разом із польським військом здійснили вдалу операцію, в ході якої було зупинено наступ російської армії на Європу. 1 січня 1920 р. голова уряду УНР Симон Петлюра доручив полковнику М. Безручку сформувати 6-ту стрілецьку дивізію січових стрільців. Після акту підписання Варшавського договору між урядами УНР і Польщі 26 квітня 1920 р. дивізії М. Безручка (6-та січова) та Олександра Удовиченка (3-тя Запорізька) разом з польською 3-ю армією розпочали наступ на Київ. 7 травня місто було звільнено від більшовиків. Через місяць боїв військові сили Червоної армії перехопили ініціативу на Південно-Західному фронті.

14-16 липня російська армія Михайла Молкочанова ввійшла за р. Збруч. 25 липня 1-ша Кінна армія Семена Будьонного захопила Броди. Через день червона армія вторглася в Тернопіль і проголосила утворення Галицької Соціалістичної Радянської Республіки. У серпні лінія фронту підійшла на Холмщину по лінії Красностав-Замостя. Після невдалого штурму Львова 1-шу Кінну армію С. Будьонного скерували на допомогу Західному фронту Михайла Тухачевського. Більшовицькі війська отримали завдання зайти в тил польської армії і перебувати в районі м. Любліна. Для здійснення таких планів необхідно було захопити м. Замостя, в якому знаходилися частина 6-ї Січової дивізії армії УНР Марка Безручка. Будьонівські підрозділи кілька разів

¹ 1920 – бій за Вознесенськ. URL: <https://uinp.gov.ua> (дата звернення 10.02.2023).

намагалися штурмом взяти місто. Ворог мав значну перевагу: в живій силі – майже в чотири рази, в артилерії – у шість, в кулеметах – в 10 разів. М. Безручко об'єднав під своїм командуванням усі українські та польські частини в місті. Спільними зусиллями 31 серпня 1920 р. облогу було знято, ворожі російські війська відкрито¹.

Бій за Замостя, в ході якого українські та польські бійці пліч-о-пліч захищали місто від більшовиків, став яскравим уособленням українсько-польського братерства по зброї. Дві союзні армії зупинили просування Червоної армії до Західної Європи. Попри успіх цієї кампанії, змучена війною Польща згодом уклала перемир'я з радянською Росією та відмовилась від боротьби. УНР продовжила воювати з більшовиками сам на сам.

Отже, історія російсько-українських війн переконує нас у тому, що минуле українського народу намагалися привласнити, переінакшити, замовчати як в Московській імперії, так і згодом в її похідній ХХ ст. – Радянському Союзі. Сусідня країна перетворювала будь-яку українську національну ознаку у свою, керуючись зухвалим принципом: було ваше, стало наше.

Крізь віки українці утверджували себе в кривавій боротьбі, захищали територіальну цілісність за різних історичних обставин, у складі різних державних утворень. Мирна хліборобська нація ніколи не була ініціатором збройної агресії, а постійно доводила і доводить своє право бути господарями на своїй землі.

Минуле України дає ключ до сьогодення. Збройні Сили України упродовж 2022–2023 рр. дають достойну відсіч повномасштабній агресії ворога. Триває бій вільної молоді демократичної держави з старим автократично-кримінальним російським режимом, що відчайдушно борсається, передчуваючи свій незворотній крах. Причинами сучасної війни з Московією є, на нашу думку, наступні: імперська сутність Російської Федерації, слабкість української держави, непевна позиція країн Заходу. Повторимо основний закон війни, відомий із давнини: на сильні народи не нападають. На жаль, до 24 лютого 2022 р. Українська держава не мала ні сильної внутрішньої і зовнішньої потуги, ні

¹ Джувага В. «Я воював за Україну, а не Польщу!» Про генерала Марка Безручка. URL: <http://www.istpravda.com.ua> (дата звернення: 5.02.2023).

сильних союзників. Враховуючи досвід минулого і дивлячись у майбутнє, не можемо не погодитися з поглядами американського стратега і політолога Збігнева Бжезінського про те, що Україна – один із геополітичних центрів Євразії, самобутня частина Заходу, Центральної Європи, котра, щоб вберегтися від московського імперіалізму, повинна стати членом ЄС і НАТО. Без України Росія відбутися як повноцінна імперія не може¹.

Тому, тільки самостійна держава, збудована у гострій боротьбі, на сильних політичних рейках та з міцними союзниками – запорука бачення майбутнього, про яке писав Тарас Шевченко. «І на оновленій землі врага не буде, супостата, а буде син, і буде мати, і будуть люде на землі»². Задля цього давайте працювати і наближати українську перемогу!

¹ Сорока М. Україна в житті й на геополітичній карті Збігнева Бжезінського. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-other_news/2246136-ukraina-v-zitti-j-na-geopolitichnij-karti-zbigneva-bzezinskogo.html (дата звернення 11.02.2023).

² Шевченко Т. Кобзар. Повна ілюстрована збірка. Харків, 2009. С. 630.